

KITEKINTŐ

Csizmadia Ervin

Politikai fejlődés és pártfejlődés: egy történeti alapú
irodalmi áttekintés

POLITIKAI FEJLŐDÉS ÉS PÁRTFEJLŐDÉS: EGY TÖRTÉNETI ALAPÚ ÁTTEKINTÉS

Csizmadia Ervin
(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a politikatudománynak az 1960-as években megjelenő két kulcsfogalmát: a politikai fejlődést és a pártfejlődést kíséri nyomon az elmúlt évtizedekben. Megállapítja, hogy a politikai fejlődés irányzata sokáig a mainstream szerepét töltötte be a politikatudományban, később azonban ezt a szerepet más irányzatok vették át tőle. A politikai fejlődés kutatási tematikája a 60-as évek után módosult: megjelent az amerikai valamint a kelet-közép-európai országok politikai fejlődésének vizsgálatára. A szerző azt is megállapítja, hogy a pártok kutatásában is kiindulópont a 60-as évek, de a későbbiekben e területen is nagyban módosul a kutatói érdeklődés, például a pártszervezetek vagy a pártok képviselői funkciója vizsgálatára. A szerző konklúziójában megállapítja, a régi szövegek újraolvasása termékenyítően hathat a mai politikai és pártfejlődési kutatásokra is.

Kulcsszavak: politikai fejlődés ■ pártfejlődés ■ paradigmák ■ állandóság és változás ■ átmenet

Ez a dolgozat egy olyan fogalmat, illetve politikatudományi irányzatot állít vizsgálatra fókuszába, amely a maga idejében, az 1960-as, 1970-es években, nagyon kurrens volt, aztán az 1980-as években háttérbe szorította egy másik irányzat: a tranzitológia, hogy aztán a 2000-es évek közepétől ismét gyakrabban emlegetett fogalomná váljék. Ugyanakkor – mint majd látni fogjuk – ez nem azt jelenti, hogy a 80-as éveket követően el is tűnt, sőt, akkoriban inkább búvópatakként, manapság viszont egyre erőteljesebben újra hallat magáról.

Vannak politikatudósok, akik a politikai fejlődés versus tranzitológia (vagy más szóval: demokrácia-elméleti) vitát *prekondicionista-univerzalistaként* értelmezik, s rámutatnak, hogy a politikatudomány különböző iskolái között szakadatlanul zajlik, hol az egyik, hol a másik győzelmével.¹ Bár ennek rekonstruálása is nagyon vonzó kihívás, ebben a tanulmányban azonban mégsem magát a vitát igyekszem rekonstruálni, hanem annak a folyamatnak néhány kitüntetett pontját, amelyben a politikai fejlődés fogalma és az annak vizsgálatára szakosodott politikatudomány *változik*.

A dolgozatban külön tárgyalom a *politikai* és a *pártfejlődés* irányzatainak „fejlődését”. Az lesz a fő állításom, hogy mindkettő közös korszakban, az 1960-

as években indul, majd különböző fejlődési fázisokon megy keresztül. A politikai fejlődés irányzatán belül – az indulás periódusán kívül – két nagyobb változási hullámot különböztethetünk meg. Az első az 1980-as évek közepétől, az *amerikai* politikai fejlődés (APD) irányzatának megjelenésével mutatkozik, s erről a tanulmányban bővebben is szólok. A második (annak is első-sorban Kelet-Közép-Európára szakosodó ága) a 2000-es évek közepétől jelenik meg, amely bizonyos mértékben az említett univerzalista koncepcióval is vitázik, s azokra a kérdésekre keresi a választ, amelyekre a tranzitológiai elméletek, illetve a demokrácia-elmélet mainstream ága nem tudott megnyugtatóan megválaszolni.² De ennek az utóbbi hullámnak a szisztematikus bemutatása szintén nem tárgya ennek a dolgozatnak, amely tehát döntően a politikai fejlődésre vonatkozó korai koncepciókról, s azok későbbi változásairól és koncepciójáról szól.

Ugyanakkor a dolgozat címében nem véletlenül szerepel a pártfejlődés fogalma is: a dolgozat egy pontján – a politikai fejlődés vizsgálatán túl – bekapcsolom a *pártfejlődés* fogalmát és annak vizsgálatát is. Nem utolsósorban azért, mert az 1960-as évektől kezdődően ez is kurrens kutatási irányzat (amely ugyan a későbbiekben alaposan változik), de történeti érdeklődése mind a mai napig megmarad. Ahogy a cím is ígéri: kifejezetten *történeti* megközelítések kerülnek szemlémbé, s nem azért, mert más típusú munkákat nem ismerek, hanem azért, mert e történelmi alapon álló politikai fejlődési irodalomáról szeretnék összefoglaló nyújtani.

A dolgozat a következő menetet követi. Először a politikai fejlődés fogalmát és keletkezésének történeti kontextusát mutatom be. A második részben kitérünk a már említett változás két fontos hullámára. Az egyik az *amerikai* politikai fejlődés, a másik a kicsit később, a 2000-es években kibontakozó, új szemléletű, kelet-közép-európai kutatások. A harmadik részben pedig azt vizsgálom, hogy részint a 60-as évek politikai fejlődési irányzatához, részint a későbbi, történeti alapú kutatásokhoz kapcsolódóan milyen kutatások szerveződtek és milyen belátások adódnak a *pártok* fejlődésére és funkcióváltozására vonatkozóan. Itt részletezem az 1980-as évektől szerveződő pártkutatásoknak a folytonosságra és a változásra vonatkozó néhány nézetét is. A dolgozat végén egyetlen táblázatban igyekszem feltüntetni a politikai és a pártfejlődés kutatásának korszakait, irányzatait és szerzőit.

A POLITIKAI FEJLŐDÉS KONCEPCIÓJA

Az első kérdés mindjárt az, hogy megnézzük: hogyan és miért vált a maga idején általános magyarázó erővel bírónak a politikai fejlődésre fókuszáló irányzat? Az elmélet az 1950-es évek végétől nagyjából az 1970-es évek elejéig –

amikor Európa túlesett a második hullámos demokratizálódáson³ – azért emelkedik domináns pozícióba, mert a gyarmati rendszerek megszűnésével, illetve a latin-amerikai és az európai kisebb államok nemzetépítése kapcsán a legrelevánsabb mondanivalóval bír. Ennek a mondanivalónak központi eleme egy általános rendszer-, hatalom- és demokrácia-felfogás, amelynek jegyében megítélik az újonnan létrejövő, illetve átalakuló nemzeteket. A politikatudománynak a politikai fejlődésre koncentráló mainstream irányzata egy a korszakban általánosnak mondható belátást kanonizál. Ennek lényege, hogy nincsenek a fejlett és a kevésbé fejlett országokra egyaránt alkalmazható *univerzális* elvek; ezek erőltetése helyett inkább a *demokratikus* követelmények kialakítására kell koncentrálni. Ahogy Raymond F. Hopkins pontosan megfogalmazza: a 60-as évek összehasonlító elemzéseiben nagymértékben tagadják a fejlődés hagyományos indikátorait, például az alkotmány és az alkotmányosság követelményét, s olyanokat állítanak a helyükre, mint a „részvétel a döntéshozatalban” vagy a „jólét megteremtése” (Hopkins, 1969: 71.).

Ha Hopkins említést is tesz az alkotmányról (mint a fejlődés hagyományos indikátoráról), nyilvánvaló például, hogy a 60-as években létrejövő új államok kezdeti állapotban az alkotmányos-liberális jogelvek intézményesítésének elvárása korántsem olyan magától értetődő, mint 1990 után, amikor bár demokratikus átmenetokről beszélünk, a liberális demokrácia globális győzelme keretében mégis elsősorban *liberális* jogintézményeket intézményesítettek.

Az ugyancsak a politikai fejlődés teoretikusának tekinthető (de erről az oldaláról nálunk alig ismert) Samuel P. Huntington egyébként nagyon érdekeset mond, amikor felveti a korszakban modernizálódó országok „intézményes hanyatlásának” kérdését. Ez a hanyatlás, sőt politikai degeneráció lehet az ára a gyors *társadalmi* modernizáció „megvásárlásának” (Huntington, 1965: 407.). Az intézmények és a modernizációs követelmények ilyen fajta szembeállítására a későbbi paradigma szempontjából megint csak erősen kérdésesnek nevezhető, de hangsúlyozom: én most az 1960-as évek domináns gondolait rekonstruálom, s ha ezt nézzük, nagyon úgy tűnik, Huntington ezzel a véleményével a korabeli intellektuális gondolkodásban nem egyedülálló álláspontot képvisel. Más szerzők írásaiból is kiderül, hogy – éppen, mert fejlődő, nem pedig stabil politikai rendszerekről rendelkező országokról írnak – az erős intézményeket ezekben nem tartják reálisnak és sokkal fontosabb számukra a társadalom, a társadalmi kultúra és a történelmi feltételek folytonossága.⁴ Ezek azok a faktorok tehát, amelyeknek vizsgálata a korabeli politikatudomány elsődleges feladata. Természetesen azzal a megkötéssel, hogy itt csupa újdonsággal szembesülnek a kutatók, hiszen nem olyan régen, az 50-es évek közepétől kerül be a komparatív kutatási horizontba az újonnan létrejött országok vizsgálata, amelyekről így, a 60-as évek elején elég csekély az ismeret (Almond et al, 1955: 1046.). De van egy nagyfokú megismerési igény – a gyarmati sorból

felszabaduló országokon túl – Latin-Amerikára és az európai kis nemzetekre is (Rustow, 1957: 531).⁵

Rustow egyébként arra is felhívja a figyelmünket, hogy maguknak a kutatóknak is tanulniuk kell, hiszen ezt megelőzően az összehasonlító politikatudomány nagyjából *hasonló fejlettségű* nyugat-európai országokat hasonlított össze, míg ettől kezdve megállapodott rendszereket kell összehasonlítani *gyorsan változó* és nem stabil alapokon álló rendszerekkel (uo. 534.). A szerző – mint a korszakban oly sokan – levezeti, hogy az újonnan westernizálódó országokat roppant nehéz összehasonlítani a régiekkel, hiszen az újak szinte semmiben sem hasonlítanak rájuk: a régiek önszabályozó módon fejlődtek, a westernizáció folyamatában viszont semmi önszabályozó elem nincs. Innét aztán logikus a „megértő” következtetés: az új államok politikai fejlődésében akár törvényszerűszerűnek is tekinthető a nacionalizmus, mint a westernizáció következménye (uo. 538.).

A „Nyugat és nem Nyugat – két külön modell” koncepció egyik legaktívabb szerzője ebben a korszakban Lucien Pye, aki 1958-as „megalapozó” cikkével (Pye, 1958: 468–486.) kísérletet tesz a nyugati és nem nyugati politikai folyamatok közötti különbség számbavételére, pontosabban a *nem nyugati* politikai modell 17 elemének leírására. Ezek az elemek egytől egyig azt vannak hivatva bemutatni, hogyan és miért tér el a nem nyugati országok politikai szerkezete a nyugatitól, s ha elolvassuk a szöveget, akkor csakis az lehet a következtetésünk, hogy ilyen alapszerkezetre nyugati típusú liberális demokrácia természetes módon nem építhető rá. Egyetlen elemet kiragadva a 17 vizsgált közül: társadalmi integrációhiány. Pye ennek kapcsán az egész politikai folyamat természetét vizsgálva azt állapítja meg, hogy – ellentétben a nyugat-európaival – ezen országokban nincs *egy* reprezentatív politikai folyamat, hanem sokkal inkább alig összekapcsolódó politikai folyamatok vannak, amely lehetetlenné teszi egy olyan állampolgári közösség kialakulását, mint Nyugat-Európában (Pye, 1958: 474.).⁶

Pár évvel később viszont Pye (lásd: Pye, 1965) már nem annyira önálló modellalkotással, hanem intellektuális önreflexióval és az addigi irodalomra való reflexióval próbálkozik. Intellektuális önreflexióképpen bemutatja, hogy a politikai fejlődés fogalma azért emelkedhetett fel, mert 1945 után a nyugati tudósközösség képtelenné vált fenntartani a Holokauszt előtt uralkodó haladás fogalmat, s bemutatja azt is, hogy a fejlődés fogalma a korábbi bizonyosság után előálló kulturális relativizmusból is levezethető (uo. 2–3.). Ezen túlmenően pedig azt is bemutatja, megjelenése után néhány évvel a politikai fejlődés fogalmának hányféle értelmezése található a szakirodalomban.⁷

Első ránézésre a fejlődő és kis-országok sajátosságaira és sajátos fejlődési útjára érzékeny megközelítésmód akár elfogadhatónak is tűnhet, de a kortársak között további éles kritikák forrása is lett. Például kritika tárgya lett az a Pye-nak tulajdonított szándék, hogy ő határozott megkülönböztetéseivel

szegregálni akarja egymástól a nyugati és a nem nyugati társadalmakat, s minimalizálni akarja a nyugati országokról szóló kutatások relevanciáját a nem nyugati országok kutatásokban (Diamant, 1959: 123.). Van is ebben a kritikában valami, hiszen Pye munkáit olvasva támadhat olyan benyomásunk: két, egymástól hermetikusan elzárt, nagyon különböző jellegzetességekkel bíró világról szólnak ezek az írások. Ugyanakkor újólág felhozom, hogy ez a kutatási irányzat sokáig ki is fejezi a két világrendszer békés egymás mellett éléséről szóló statikus politikai álláspontot, amelynek lényege egy nagyon mérsékelt és lassú (a helyi jellegzetességeket tiszteletben tartó) demokratizálás, de semmiképp sem liberalizálás. Később azután – mint már szó volt róla – fokozatosan oldódik ez az uralkodó szemlélet, s létrejönnek a liberális követelményeket preferáló átmenet-elméletek, hogy aztán a 90-es évek szerzői (egy újabb részleges szellemi ciklusváltás jegyében) visszajussanak oda, hogy az 1990-ben létrejött demokráciák nagy része nem liberális, mégha valamennyire demokratikusak is.⁸

AZ AMERIKAI POLITIKAI FEJLŐDÉS IRÁNYZATA

Áttérve a politikai fejlődés, mint irányzat továbbfejlődésére, egy, az eredetihez csak lazán kötődő újabb iskoláról kell szólnunk, s ez az Amerikai Politikai Fejlődés iskolája. Ha a 60-as években kiforrólódó politikai fejlődés-konceptióban vannak is *ideologikus* elemek,⁹ ez kevésbé mondható el erről az irányzatról, amely épp ott erős és konceptuális, ahol a korai gyenge volt: az *intézmények* kutatásában. Az APD az egyik zászlóshajója a szakirodalomban történeti institucionalizmusnak nevezett irányzatnak; kutatóit elsősorban az intézmények, a kormányok, az állam működése érdekli.

Az APD indulása a maga idején nagy innovációnak volt tekinthető, hiszen megtörte az amerikai politikatudományt a marxizmus, a weberianizmus és a behaviorizmus uralta világát. John Gerring mondja el az ADP irányában egyébként módszertani értelemben erősen kritikus cikkében,¹⁰ hogy az 1980-as évek vezető kutatási témái az osztályharc és a gazdasági modernizáció (Gerring, 2003: 86.). Ezzel szemben az APD irányzat első és legtekintélyesebb könyve, Stephen Skowronek *Building a New American State: The Expansion of Nation Administrative Capacities. 1877–1920* című műve, egy addig szinte teljesen elhanyagolt kérdést, a 19. századi amerikai államszerveződést emelte be a politikatudomány eszközeivel kutatatandók sorába. Skowronek ezt is újszerű, „neoinstitucionalista” módon teszi; olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy kik az államépítők, kik az ellenfelek és melyek a két csoport motivációi, azaz az intézményeket sem hagyományos értelemben vizsgálja.

A könyv tekintélyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mind Gerring, mind más szerzők a könyv 20 éves megjelenésére hosszú méltatáso-

kat közöltek róla. Az egyik ilyen – igazolván azt, hogy az Egyesült Államokban milyen magas szintre jutott a politika- és történettudomány képviselőinek együttműködése – történészi oldalról éppen az a Julian Zelizer írta, aki (meszterével, Morton Kellerrel együtt) maga is élharcosa volt a történeti múltra vonatkozó közös kutatások megindításának.¹¹

Bár az irányzatnak számos jelentős munkája jelenik meg az 1990-es vagy a 2000-es években,¹² a mindimáig legátfogóbb, koncepcionális kifejtést Karen Orren és Stephen Skowronek teszi közzé *The Search for American Political Development* című könyvében. A szerzők mindjárt a könyv legelején azt kérdezik: „Mivel jár az amerikai politika történelmi elemzése, és egészen pontosan mi a politikai fejlődés?” (Előszó: X.). Majd így folytatják: „Amellett érvelünk, hogy az APD-t nem lehet sem az Egyesült Államok politikai történelmeként tekinteni, sem adatforrásként a nem történelmi feltevéseken alapuló politikai elméletek kipróbálására. Állításunk szerint az APD mint kutatási téma azért is figyelemreméltó, mert önálló elképzelése van a politikai elemzés mibenlétéről, megbirkózik azzal, amit mi a politika történelmi megközelítésének hívunk. [...] Láthatjuk majd, hogy az elemzői álláspont különbözik az amerikai politika vizsgálatának egyéb kutatói programjaitól, akkor is, amikor történelmi témáról van szó, és azoktól is, amelyeket a politikai fejlődés korábbi vizsgálatai kínáltak.” (Uo.)

Orren és Skowronek felteszi azt a nagyon egyszerű, ám Magyarországon el nem hangozható (mert hisz a történelem csak nagyon csekély mértékben létezik a politikatudomány számára) kérdést: „Miért ez az új vonzalom Clióhoz?” Az egyik válaszuk az, hogy a politológusok – úgy tűnik – betöltenek egy űrt, ami azzal keletkezett, hogy az Egyesült Államok kutatására specializálódó fiatalabb történészek elfordultak a kormány és tágabban a politikai vezetés vizsgálatától. De van ennél fontosabb ok is: a politológusokat az intézményrendszerben zajló folyamatok új szemléletű vizsgálata vonzotta az amerikai történelemhez, s ehhez az indítást (megint a politikatudomány politikai háttere) a 20. század utolsó harmadának „mozgalmi kultúrája” adja, megkérdőjelezvén a fennálló társadalmi és intézményi viszonyokat. De az állami, kormányzati intézmények történeti vizsgálatán túl a szerzők mást is vizsgálnak. Például azt, hogy mi történt az amerikai történelem különböző időszakaiban? „Mi történt ugyanebben az időszakban az amerikai kormányzás más részeiben? Mi történhetett volna, ha a dolgok a politika egy normatív sztemderdje által előírt utat követték volna? Mi történt más országokban, a történelem hasonló időszakában?” (Uo. 6.)

Az is külön érdekesség, hogy miközben a domináns amerikai politikatudományi kutatások „mániákusan” a *rendszeresítés* feltáráásával vannak elfoglalva, az APD ellenkezőleg: a „rendetlenség” okait keresi. „Ez a kutatás felfedi a zűrzavar, a fragmentáció és inkongruitás okait, és az intézményrendszer

egészét dinamikusan közelíti meg.” (Uo. 14.) Természetesen az APD nem fordít teljes egészében hátat a rend(szer) kérdésének sem, ám a különbség az APD és a hagyományos elemzés megközelítése között a változás fogalmában rejlik. „A hagyományos politikai elemzésben, még ha a téma történelmi is, a változást általában egy intermezzónak tekintik a viszonylag folytonos egyezségek között, egy átmenetnek az egyik stabil állapotból, vagy stabil úttól, a másikba. Időben a rend »normális« politikája között elhelyezkedve a változást epizodikusnak és behatároltnak látják. Fordítva, az APD-nél a változás valami, ami inherens része a politikának, mint olyan; szervesen hozzátartozó része a minták egymás mellé rendeződésének, ami történelmileg megalkotja a politikát”. (Uo.) Az APD igyekszik lebontani a változás és rend közötti határokat.¹³

A politikai rend és a politikai változás fogalmainak újraértékeléséhez fontos megérteni azokat a feszültségeket, amelyek rendre kialakulnak abból eredően, hogy egyidejűleg különböző politikai „rendek” létezhetnek. Például az 1830-as években a déli rabszolgaság létezése és a demokrácia kiterjesztése a fehér férfiak számára egy időben nem a rend tagadása, hanem bizonyíték arra, hogy a politika bármilyen reális bemutatása többféle rendet fog tartalmazni, csakúgy, mint konfliktusokat, ami kölcsönös interakciójukból ered (uo. 17).

Természetszerűleg az APD alapkönyvéből csak néhány elemet villantottam fel, de talán ebből is látszik, hogy ezt az irányzatot mennyire másfajta tájékozódás jellemzi, mint 60-as évekbeli elődjét. Hozzátehetjük, hogy a politikatudomány rengeteget fejlődött az elmúlt fél évszázadban, és az összehasonlító fejlődéstudomány ma újra fontos szerepet játszik a politikatudomány univerzumán belül. Ennek élenjárója az Acemoglu–Robinson szerzőpáros¹⁴ valamint a legkülönbébb fejlődéstudományi folyóiratok, mint például a *Development*, amely ugyancsak nagy súlyt helyez az intézmények vizsgálatára mind a jelent, mind a jövőt illetően.¹⁵

A PÁRTFEJLŐDÉS ÉS A PÁRTVÁLTOZÁS TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEI

A pártfejlődési diszciplína kutatásának kiindulópontja egyértelműen az 1960-as évtized: ekkor ível fel Stein Rokkan karrierje, születik meg a Lipset–Rokkan-féle törésvonal-elmélet, s ugyancsak az évtized nagy tudományos innovációja a Joseph LaPalombara és Myron Weiner nevével fémjelzett *Political Parties and Political Development* című kötet.¹⁶

Egy pillanatra kitekintve a témakör későbbi magyarországi recepciójára: a két irányvonal közül Magyarországon jóval ismertebb és feldolgozottabb Rokkan, illetve a Lipset–Rokkan páros munkássága, azon belül is különösen a törésvonal-elmélet. Az 1990-es évtizedben a hazai politikatudomány számos képviselője próbálja is tesztelni a törésvonal-elméletet, és Magyarország vo-

natkozásában általában korlátozott érvényességűnek tekintik azt. Van kutató, aki szerint Rokkan történelemfelfogása determinista, ami értelmezésében azt jelenti: „a strukturális törésvonalak mentén kialakult pártok kötődéseikkel, társadalmi koalícióikkal, mind önmaguk, mind szavazótáboruk tekintetében stabilizálódnak” (G. Márkus, 1997: 44.). Ambivalensebb a véleménye Róna Dánielnek, aki szerint az I. világháborútól a 60-as évekig a történelem formálta a politikát, ám az utóbbi évtizedekben ehhez már hiányoznak az egységes társadalmi osztályok (Róna, 2008: 125.). Ugyanakkor hozzáteszi: „A hagyományos törésvonal-szavazás helyét az értékalapú közpolitikai preferenciákkal összefüggő szavazás veszi át, ami azonban szintén elég erős összefüggést mutat szocio-demográfiai változókkal”. (Uo. 131.) A magyar társadalom törésvonal-szerkezetét szisztematikusan elemző Körösenyi András pedig úgy foglal állást, hogy „a klasszikus gazdasági osztálytagozódás »helyett« kialakult politikai osztálytagoltság a nyugat-európaiaktól eltérő 1945 utáni politika- és társadalomtörténet következménye” (Körösenyi, 1996: 88.).

Ezekből a megállapításokból (és ezen túl a hazai Lipset–Rokkan-recepcióból) számomra úgy tűnik: a hazai politikatudomány (a törésvonal-elmélet rekonstrukciója mellett) mintha *elhanyagolta* volna az elmélet fundamentumát jelentő makrotörténeti megközelítés szisztematikusabb feltárását. Természetesen meg sem kísérem ennek a hiánynak – akár csak vázlatos – pótlását. Itt csupán az elmélet egy, szempontomból fontosnak ítélt aspektusát, a „geopolitikai szituáció” fogalmát emelem ki (Rokkan, 1968: 185.).¹⁷

Az életmű felől kezdve: Rokkan hosszabb fázisokon keresztül jut el a korszakban rendkívül eredetinek tekinthető makropolitikai és történeti látásmódjához. Pályáját saját országa, Norvégia kutatásával kezdi, s innét jut el a későbbi összehasonlító kutatásokig (Daalder, 1979: 340.). Az „egy országra” irányuló korai empirikus kutatást a 60-as évek elejétől máris kiegészíti egy összehasonlító kutatás a Seymour Martin Lipset vezette Committee on Political Sociology keretein belül (Lipset és Rokkan itt ismerkednek meg egymással). Rokkan a 60-as évtizedben a szervezet titkára, itt formálódik ki említett makrotörténeti elmélete, s ez a szervezet adja ki 1967-ben a híres *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* című könyvet is (uo. 343.). Közben 1961-től fut a *The Smaller European Democracies* projekt is, amelynek keretében 12 ország vezető kutatói fognak össze és publikálnak kis európai országok pártjairól, párt- és választási rendszereiről szóló összehasonlító tanulmányokat.¹⁸

A kis országok kutatása a korszakban éppen csak megindult, s azok történelmi, összehasonlító tanulmányozásához Rokkan a michigani egyetem kutatási programját hívta segítségül, amely azért is fogta meg Rokkant, mert az tudatosan szembefordult a korszakban addig általánosnak tekinthető „ahistorikus” történelem-felfogással (Rokkan, 1968: 178.). Rokkan bevezeti a „geopolitikai szituáció” fogalmát, ami a külső erőter és a belső nemzeti keret valamiféle

egymásra hatását, interakcióját jelenti. A szerző szerint azok a törésvonalak, amelyek a pártosodás révén formálódnak törésvonalakká, hosszú történelmi folyamatoknak, s azon belül nem kis részben a nemzetközi és a belső közeg egymásra hatásának a következményei. Mint kimutatja: a vizsgált 11 országból csak Hollandia, Dánia és Svédország vívott ki magának komolyabb strukturális pozíciót az európai térben, míg a többi 8 inkább függő viszonyban volt a külső mintáktól. A „kisállami függőségi viszonyokból” vezethetők le ezen országok későbbi társadalmi, majd pártpolitikai törésvonalai (uo. 202.).

Rokkan arról is beszél, hogy a kisállamok előtt két út állt: a „lépésről lépésre” fejlődés angol és a „hirtelen fejlődés” francia útja (uo. 185.). A kis országok történelmi fejlődését vizsgáló tipológiájában fontos szerep jut a *polity* (az intézményrendszer) állapotának, s ennek kapcsán azt állapítja meg, hogy azok az országok voltak fejlődőképesek, ahol a képviseleti kormányzásnak nagyon erős hagyománya alakult ki már a 19. század előtt is. Ezért az ilyen hagyományokkal rendelkező országok (Svédország, Hollandia, Belgium, Luxemburg) kerültek legközelebb a „lépésről lépésre” angol mintájához, míg például a svájci kantonok inkább a francia mintához álltak közel. De a két fejlődési út közös jellemzője, hogy nem voltak visszafordulások, ami a demokratizálódási folyamat előrehaladása szempontjából alapvető (uo. 185.). Miközben egy másik csoportosításában arról beszél, hogy 11-ből 3 országban (Finnország, Írország, Ausztria) „nagyon boldogtalan” belső harc folyt a számukra fenyegető külső közeg ellen s ennek kihatása volt ezen országok demokratikus fejlődésére is (uo. 184.).

Természetesen a későbbiekben a törésvonal-elméletnek hatalmas kritikai értelmező irodalma alakult ki. Magam egy olyan szerzőt emelek ki az értelmezők közül, aki bár nem tartozik a legbefolyásosabb törésvonal-kutatók közé, mégis nagyon érdekes tanulmányt írt a törésvonal-elmélet kelet-közép-európai hasznosíthatóságáról, illetve azon belül a makrotörténeti nézőpont aktualitásáról. James Toole tanulmányával kapcsolódik is ahhoz a 2000-es évek második felében meginduló újhullámhoz, amely – mint ahogy korábban megállapítottam – a politikai és pártfejlődés kutatásának harmadik nagyobb szakasza. A szerzőt történeti szemléletmódja rokonítja azokkal a kutatókkal, akik ebben az időben „fedezik fel” újra Kelet-Közép-Európát és ajánlanak új tudományos megközelítést ezen országok értelmezésében. Toole a történelemnek a politikatudomány általi újbóli birtokba vételét hirdeti meg, s ehhez hívja segítségül (és kívánja tesztelni) a Lipset–Rokkan-féle törésvonal-elméletet, mégpedig három kelet-közép-európai ország (Lengyelország, Magyarország, Csehország) *pre-* és *poszt*kommunista korszakának vizsgálatában. Toole leszögezi, hogy nem akar típushibát véteni: sem a 1990 utáni korszakban nem akarja „megtalálni” a Lipset–Rokkan-tézisnek megfelelő pártosodást; sem azt nem akarja „bizonyítani”, hogy a Lipset–Rokkan-tézisnek megfelelő pártok már korábban, 1945 előtt léteztek volna (Toole, 2007: 544.).

Ehelyett nagyon szép ívű tanulmányában a Lipset–Rokkan ihlette, „ha – akkor” hipotéziseket állít fel arról, hogy az eredeti elmélet jegyében milyen törésvonalaknak (és erre épülő pártoknak) kellett volna érvényesülniük, s arra jut, ezek kevésbé igazolódnak. Mindössze csak a Magyarországra vonatkozó hipotézist véve példaként: sem a két háború közötti korszakra vonatkozóan, sem pedig a rendszerváltás utáni időszakra nem igazolódik az a hipotézis, hogy katolikus többségű országokban a katolikus pártoknak erőseknek kell lenniük. Magyarországon 1919 után a kormánypártok végig keresztény-nemzetinek nevezik magukat, ám az egyházzal való kapcsolatuk gyenge (uo. 549.). Nem változik a helyzet a KDNP létrejöttével sem, 1990 után (uo. 555.).

Végigellenőrizve az összes hipotézist, Toole más esetekben is felemás eredményeket kap.¹⁹ Végző tanulságként viszont – s ezzel maradéktalanul egyetértek – azt állapítja meg, hogy egyáltalán nem haszontalan az 1990 utáni pártpolitikát nem csak a *közel múlt*, hanem a *rég múlt* kontextusában is vizsgálni, hiszen csak egy hosszú időtávú vizsgálat ébreszthet rá minket a máig nyúló történelmi folytonosságok létezésére (Toole, 2007: 562.).

A *Political Parties and Political Development* (1966) című kötet utóélete jóval szerényebb, mint Rokkan, vagy a Lipset–Rokkan szerzőpáros munkáinak többsége. Ha a könyvvel kapcsolatos citációs index nem is közelíti meg a norvég–amerikai szerzőpárosét, utólag megállapíthatjuk: itt is alapműről van szó, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy 40 évvel az eredeti megjelenés után, 2007-ben a *Party Politics* című folyóirat tematikus emlékező számot szentelt neki. Nem véletlen, hogy a tisztelegő számban Russel Dalton és Ian McAllister éppen azt hangsúlyozza, hogy a pártok intézményesítése és expanziója lett a demokratikus politika, vagy másképpen: a pártfejlődés lett a politikai fejlődés fundamentuma (Dalton–MacAllister, 2007: 139.). A szerzők arra is rámutatnak továbbá, hogy van hasonlóság az 1960-as és a 2000-es évek között: ahogy akkor is nagy különbségek voltak a politikai fejlődés intézményes (vagy éppen intézményen kívüli) mintái között, Latin-Amerika és Kelet-Közép-Európa újonnan demokratizálódó pártjai manapság sem a nyugati tömegpárti intézményesítési mintát követik (uo. 139.). Amiből logikusan következik a nyugati politikatudomány egyik legaktuálisabb összehasonlító kérdése a pártokkal kapcsolatban: az új demokráciákban vajon miért csökken a pártok institucionalizálásának igénye és mindebből milyen fejlődési pálya mutatkozik a pártok számára?

A választ a *Party Politics* 2007-es számában az 1966-os, eredeti kötet egyik szerkesztője és szerzője, Joseph LaPalombara is megpróbálja megadni. Az új demokráciák kapcsán a szerző elemzése már tükrözi azt a fajta visszafogottságot, illetve kritikát, amelyről az I. fejezetben már beszámoltam. LaPalombara az új demokráciákban nem is pártokat, hanem „szektáriánus pártcsoportokat” lát, amelyek egyáltalán nem osztoznak a hagyományos pártok ama tulajdonságában, hogy tisztelik a játékszabályokat. Épp ellenkezőleg: a szektáriánus

pártcsoportok hatalomra kerülve megkísérlik a játékszabályok felülvizsgálatát (2007: 145.). Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy mi adja a mai pártok identitását, amelynek erodálása egyébként már a 60-as években elkezdődött (uo. 147.). A társadalom-integráló szerep semmiképp, hiszen LaPalombara épp arra a következtetésre jut, hogy egyre inkább gyengül a pártok hagyományos „instrumentum” (a társadalmat integráló vagy a politikai rendszert önmagában megváltoztatni képes) szerepe (uo.).

Röviden szólnom kell az 1966-os kötetről, hiszen – ahogy mondtam – mégis csak ez tekinthető a pártfejlődési diszciplína fundamentumának. A kötet bevezető tanulmányában LaPalombara és Weiner – egybehangzóan Rokkan-nal és a 60-as évek szinte minden teoretikusával – hitet tesz a korabeli pártfolyamatok történelmi dimenzióban való vizsgálata mellett (La Palombara–Weiner, 1966: 7.). A történeti folyamat vizsgálata – nagyban emlékeztetve Rokkan modelljére – ahhoz a tanulsághoz vezeti a szerzőket, hogy megkülönböztessenek szervesen, hosszú folyamatban, illetve későn fejlődő országokat, s ez utóbbiak jellemzője, hogy a politikai problémák *együtt*, nem pedig hosszú időre elosztva jelentkeznek (uo. 14.). A hosszú és fokozatos fejlődés azért hasznos, mert e hosszú időintervallum alatt fejlődik ki maga a kompetitív pártrendszer is (uo. 25.), s ennek különféle stációi vannak. Az első a korai pártok parlamenteken belüli, klubszerű intézményesülése és harca a politikai döntések (policy) feletti kontrollért.

A szerzők szépen leírják, hogy „ahol a kívülről jövő pártok be tudtak illeszkedni az uralkodó politikai rendszerbe és így szocializálódtak a parlamentáris kormányzás követelményeihez, ott figyelemreméltó stabilitást láthatunk, illetve azt, hogy erős esély van a versengő pártok létrejöttére” (uo. 28.). Másfelől: „Ahol viszont ez a beilleszkedés nem volt zökkenőmentes, s ahol a meghatározó értékeken (parlamentari kormányzás) nem osztozott valamennyi szereplő, gyakran instabil rendszereket, nem pedig versengő pártokat találunk.” (Uo.)

A korszak megszokott toposzát ismételve a szerzők is éles különbséget tesznek a nyugati és a nem nyugati fejlődés között, s megállapítják, hogy például Afrikában nincsenek meg a parlamentáris fejlődéshez szükséges reprezentatív intézmények (uo. 30.). Bevezetik az „accelerated history” (felgyorsított fejlődés) fogalmát, arra utalván, hogy a fejlődő országok igyekeznek átugrani bizonyos fejlődési szakaszokat, amelyeket a nyugat sok évszázad alatt tett meg, mert úgy érzi, nem engedhetik meg maguknak a plurális demokrácia luxusát (uo. 32.).

A kötetben Hans Daalder (1966) szerint az országok egyik típusába a felgyorsított fejlődésű országok tartoznak, ahol a történelem egy állandósuló autoriter hatalmi szerkezetet és azon belül nagyon kicsiny underground demokratikus értelmiségi csoportokat produkál. Vannak az olykor előrelendülő, más-kor visszaeső országok (Franciaország, Olaszország, Ausztria, Németország); s az országok harmadik csoportja, amely a korai oligarchikus állapotból lassan fejlődtek át stabil demokráciákká (Anglia, Belgium, Hollandia, Svájc). A szer-

zó a politikai fejlődés 19. század előtti időszakában fontos vízválasztónak tekintti a centralizáció mértékét és lefolyását. Megállapítja, hogy az angol és a svéd példában a centralizáció időben korán jött, és viszonylag kis feszültséggel járt. Az időbeli koraiság Franciaországban is megvolt, de nagy társadalmi ellenállást váltott ki. Hollandiában és Svájcban későn jött a centralizáció, de fokozatosan valósult meg, Németországban és Olaszországban pedig későn is jött és sok erőszakkal járt. Nyilvánvaló, hogy a négy közül az első és a harmadik a legsikeresebb: a centrális hatalom *fokozatosan* éri el eredményeit a társadalomban, s a folyamat másik oldalán a regionális és társadalmi csoportok is növekvő módon *hatnak vissza* a hatalomra. Így a társadalmi integráció és a pluralizmus esélyei javulnak (uo. 45.). Daalder voltaképp a fokozatos fejlődés értékeit állítja szembe a „nyers átmenetekkel” (uo. 48.). Míg az országok 1. és 3. csoportjában természetes módon alakult ki a pluralizmus, a 2. és a 4. csoportban prolongálódtak az egyenlőtlenségek és megmaradtak a privilégiumok (uo. 49.).

Természetszerűleg az ipari forradalom is komoly befolyást gyakorolt a nyugat-európai politikai és pártfejlődésre, s Daalder szerint kis túlzással a modern politikai pártot az ipari forradalom szülöttjének tekinthetjük (uo. 52.). Az ipari forradalom hozza létre azokat a feltételeket, amelyek révén a pártok kialakíthatják hosszú időn keresztül elsődleges szerepüket az egyes társadalmi csoportok integrálásában. Arról is ír, hogy Európában a pártrendszerek – részint a régi és az új elitiek közötti egyensúly, részint a bürokrácia direkt politikai irányítás alól való kivonása, részint pedig a társadalmi érdekek pártok általi képviselete révén – fokozatosan és egyre kohézívebbé váltak (uo. 61.).

A holland kutató kiemelten foglalkozik a holland történelmi és a késő 19. századi fejlődéssel, amelynek során katolikusok és kálvinisták szegmentált politikai szervezeteket hoztak létre, viszont ennek ellensúlyozására a kormányzásban közösen vállaltak felelősséget, biztosítva ezzel, hogy híveik integrálódjanak a rendszerbe, demokratikussá és integráltabbá téve azt (uo. 63.).²⁰ Megállapítja azt is, hogy a norvég keresztények egynémely csoportjait korántsem sem sikerült integrálni a rendszerbe és a társadalmi integráció nem volt sikeres a Habsburg–Magyar Monarchiában sem. Mindezek kapcsán újabb érdekes elméleti kérdést vet fel: vajon mitől függ, hogy míg az egyik típusú fragmentációból eredményes hatalmi szerkezet és társadalmi együttműködés származik, addig a másiktól nem? (Uo.)

De amíg a politikai fejlődés és a pártfejlődés regionális mintáiról szóló tanulmányok nagy részére ma már szinte senki nem emlékszik, annál inkább vált klasszikussá Otto Kirchheimernek szintén a kötetben található tanulmánya. Pedig, ha megnézzük: Kirchheimer is „történeti” pártkutató, ám – Rokkanhoz hasonlóan – neki is van olyan elméleti ajánlata, amely „kiszorítja” a történeti mondanivalót. S ez – a nyugat-európai pártrendszer 1945 utáni átalakulása

kapcsán – a *catch-all party* kategóriája. Mivel azonban itt is áll az, ami Rokkan törésvonal-elmélete kapcsán (az utókor a *catch-all* interpretációját széleskörűen elvégezte²¹), most sem ezt a dimenziót, hanem Kirchheimer tágabb történeti megállapításait idézem fel röviden.

E tágabb történeti elemzés keretében a szerző – Anglia példáján – rámutat, hogy a brit demokratikus fejlődés megalapozásában érintett két legfontosabb társadalmi osztály, az arisztokrácia és a burzsoázia közötti ozmózis már jóval az ipari forradalom előtt megtörtént (Kirchheimer, 1966: 177.). Csatlakozva a kötet más szerzőihez, ő is a folyamat *hosszú* kibontakozását tartja lényegesnek, amit egyébként a konstitucionalizmus kategóriájával jellemez. A *hosszú* alkotmányos fejlődés során nem csupán a középosztályt, de a később létrejövő munkásosztályt is sikerül integrálni, s ez biztosítja a pártok sikerességét és nélkülözhetetlen szerepét. Máshol (például Franciaországban) kevésbé sikeres a társadalmi integráció. A konfliktus egészen a 20. századig akut: hagyományos elitpártok és baloldali tömegpártok két külön blokként állnak szemben egymással anélkül, hogy közöttük valamiféle „érett politikai partnerség” kifejlődhetett volna (uo. 183.). Kirchheimer levezeti: volt ahol könnyebben, s volt ahol nehezebben sikerült a tömegek politikai integrációja. Ahol a folyamat sikeresebb volt, ott a második világháború után könnyebben jöttek létre immár a *catch-all* pártok, másutt viszont a két elkülönült politikai tömb konfliktusai később is megmaradtak.

Láthatjuk tehát: a 60-as évek pártkutatási mainstreamje történeti és makrotársadalmi alapokon nyugodott. A későbbiekben a történeti kontextusú pártfejlődés-kutatás egy érdekes kettősségre, a „continuity and change” (állandóság és változás) együttes jelenlétére kezdett koncentrálni. Ugyancsak számottevő része lett a kutatásoknak a *nemzeti* pártrendszerek kifomálódása.²²

A 90-es évektől, az összehasonlító pártkutatások eme új hullámába illeszkedően megjelenik például Daniele Caramani tanulmánya, amelyben a szerző 18 nyugat-európai ország 150 éves fejlődési folyamatát hasonlítja össze a nemzeti pártrendszerek kifomálódása szempontjából. Csak érdekesség: kelet-közép-európai országokkal azért nem foglalkozik, mert (mint fogalmaz) igen problematikus azok 1945 utáni fejlődéstörténete (Caramani, 2005: 297.). Ugyanakkor a 150 év 535 vizsgált választásai teljes körű adatokat a 18 országból csak 4-re, Belgiumra, Dániára, Svájcra és Nagy-Britanniára tartalmaznak.

Ugyancsak évszázados trendeket fog át Peter Mair és Stefano Bartolini Rokkan-díjas könyve, amelyben az 1885 és 1985 közötti száz évben 13 nyugat-európai ország 303 választását vizsgálják, döntően a szavazói illékonyosság és a választói rendszerek stabilizálódása szempontjából. A szerzők egyik fő célja – megint csak illeszkedve más kutatók koncepciójához is –, hogy bemutassák a hagyományos törésvonalak, egészen pontosan az osztály-törésvonal hanyatlását. Az osztály-törésvonal szerepe – mint könyvükből kiderül – meg-

változott: versenymenzióból identifikálódási területté vált (Bartolini–Mair, 1990: 290.). Peter Mair egy nagyjából ugyanekkor írott tanulmányában idézi az ugyancsak politikatudós Carl Friedrichet, aki arról beszél, hogy a pártfejlődés *sokkal nagyobb* dinamikájú, mint a politikai élet egyéb területein zajló fejlődések. A pártok világában nincs végső eredmény, nincs egy végleges minta, sokkal inkább beszélhetünk folyamatos változásról (Friedrich, 1968: 452.; idézi Mair, 1989: 255.). De ekkor, a 90-es évek elején már nem pusztán ennek a megállapítása a döntő, hanem az, hogy a pártok változásának milyen szintjei és típusai vannak. Mair pontosan arról beszél, ami ennek a könyvnek is alapkérdése: ha nincs kritériumrendszerünk a változás fogalmának definiálására, akkor végső soron azt sem tudjuk majd eldönteni, mit tekinthetünk változásnak és mi az, ami inkább folyamatosság (Mair, 1989: 256.).²³

Természetesen ilyen kritériumrendszer a mai napig nem áll egyértelműen rendelkezésünkre. Nem tudjuk tehát azt mondani, hogy a nemzetközi politikatudomány tálcán kínálna nekünk egy olyan algoritmust, amelyet csak „alkalmazni” kell a magyar pártfejlődés értelmezésére. Azt viszont határozottan mondhatjuk, hogy – nem kis részben Mair, Bartolini és mások hatására – a 90-es években kurrens témává válik a pártváltozások elméleti és empirikus értelmezése. Egyfelől a kutatások centrumába kerül a „pártszervezeti projekt”, ami ismét csak egy történeti kutatási irány lesz. Ennek során ismét csak Peter Mairt kell említenünk, aki Richard S. Katz társaságában megírja a 90-es évek talán legismertebb politikatudományi cikkét, a pártok szervezeti típusainak történeti fejlődéséről (Katz–Mair, 1995, magyarul: 2001). Egy 14 évvel később írott dolgozatukban – visszatekintve az 1995 cikk előtti időkre – megállapítják (és joggal), hogy a politikatudomány az 1990-es évek előtt nem nagyon vizsgálta a pártszervezetek változásának (a demokrácia típusának változásával összefüggő) kérdését. Holott a pártszervezeti fejlődés sokkal változatosabb képet mutat, mintsem, hogy abban egyedül (mint azt a politikatudomány mainstream iránya teszi) a tömegpárti szervezeti mintát lehetne csak azonosítani (Katz–Mair, 2009: 754.).

Az 1995-ös alapcikkekben a szerzők épp a pártszervezeti típusok történeti sokféleségét hangsúlyozzák, amelynek végpontján – természetesen átmeneti jelleggel – a *kartellpártok* állnak. Azonban a pártfejlődésben „abszolút” végpont: „minden új párttípus további fejlődést ösztönző reakciót vált ki, ami aztán elvezet egy újabb párttípushoz” (Katz–Mair, 2001: 132.).²⁴ A szerzők innovációját illetően azonban kinek-kinek megvannak a preferenciái. A legtöbben – ahogy ez a magyarországi recepcióban is megmutatkozik – a „kartell-tézist” tartják az elmélet legizgalmasabb kihívásának.²⁵ Szerintem legalább ilyen izgalmas kérdés a pártváltozási folyamatok és a demokrácia változási folyamatok összekapcsolása, vagy éppen annak felvetése, hogy miközben továbbra is alapvetőnek tekintjük a pártok összehasonlító kutatását, hogyan fordíthatunk mégis nagyobb figyelmet a helyi sajátosságokra, hiszen ezek kutatására

az utóbbi időben talán kisebb figyelmet fordítottak a kutatók (Katz–Mair, 2009: 762).²⁶ Ami – az összehasonlító pártkutatások évtizedei után – kétségkívül egy újszerű és elgondolkodtató perspektíva, s talán van kötődése a 2000-es évektől elinduló – a nemzeti sajátosságokra és a történeti fejlődésre ismét jobban koncentráló – kutatási paradigmához.

Természetesen még hosszasan lehetne sorolni a pártelméletben a 2000-es években megjelenő új eredményeket. Az világos – LaPalombara 2007-es vizsgálataitól kezdve, Mair önálló, vagy társszerzőkkel írott publikációi, de másokéi is mutatják –, hogy az utóbbi évtized szerzői alapvető revíziót szorgalmaznak a pártok szerepével kapcsolatban. Bartolini és Mair (bizonyos értelemben ellentmondva a néhány évvel későbbi, s imént bemutatott Katz–Mair-cikknek) egy 2003-ban magyarul is megjelent publikációban egyértelműen fogalmaz: nagyon komoly különbség van a demokráciák első és második hullámában, valamint harmadik és negyedik hullámában részt vevő pártok között (Bartolini–Mair, 2003: 159.). Ezért is a kutatók feladata megérteni, miben különbözik a pártok *történelmi* szerepe a maiétól (uo. 168.). További kihívás az intézményes funkció újragondolása. A korai pártok társadalom-integráló szerepet töltek be, ami a politikai rendszerbe belépő új tömegek integrációját jelentette. (uo. 162.). Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű szerep erősen hanyatlik, ami persze nem azonos a *pártok* hanyatlásával. A szerzők adaptálódási kihívásként írják le a pártok mai funkcióváltozásának kérdését, s azt állítják, hogy a képviselői funkció lényegében minimalizálódott az *eljárás*i funkciók rovására (uo. 166.). Talán meglepőnek tűnik, de következtetésük az, hogy – éppen az eljárás funkció megerősödése és a képviselői hanyatlása miatt – a pártok ma centralizáltabbnak tűnnek, mint akár fél évszázaddal korábban (uo. 166.).

Végezetül kiemelem még, hogy – ugyanezt a nyomvonalat követve – Luciano Bardi, Stefano Bartolini és Alexander Trechsel (Bardi–Bartolini–Trechsel, 2014/a és 2014/b) foglalkozik behatóan a pártok 21. századi szerepével, a pártváltozás és a demokrácia válságának összefüggéseivel. A szerzők befejezettnek tekintik a „párthege-móniát”, mégpedig azért, amiről már az említett 2003-as cikk is szól: a társadalmi reprezentáció gyökerei megszűnnek. Ugyanakkor viszont a pártok intézményes (értsd: állami) jelenléte nagyon is növekszik, hiszen mintegy az állam részeivé transzformálják magukat (Bardi–Bartolini, 2014/b: 241.).

Összegezve szeretném táblázatos formában is elrendezni az elmondottakat. A táblázat négy egységbe rendeződik. Az első rovatban a tanulmányomban szereplő két domináns irányzat neve szerepel. A másodikban megadom azokat a korszakokat, amelyekben a két domináns irányzat az 1960-as éveket követően fejlődött. A harmadik egység tartalmazza az egyes korszakokhoz kötődő tartalmi jellemzőket, a negyedik pedig a szerzők nevét és zárójelben azokat a műveiket, amelyeket relevánsnak tekintek.

A politikai fejlődésre és a pártfejlődésre vonatkozó kutatások korszakolása: jellemzők és művek²⁷

Domináns Irányzatok	Korszakok és változások	Jellemzők	Szerzők és művek
1. Politikai fejlődés	A/ 1960-as, 70-es évek: „ideológiai” alapú politikai fejlődés-kutatások;	Geopolitikai szemlélet, a nyugati és a nem nyugati hagyományok megkülönböztetése.	Pye, 1958, Diamant, 1959, Cutright, 1963, Huntington, 1968, Pye, 1965, Weiner, 1965, Lijphart, 1971, Mann, 1970
	B/ 1980-as évek: Amerikai Politikai Fejlődés (APD);	Az amerikai állam kialakulása, intézmények, informális szabályok Neoinstitucionalizmus, rendszerszerűség helyett „rendszer-telenség”-kutatás.	Skowronek, 1982; Zelizer, 2003; Orren–Skowronek, 2003.
	C/. 2000-es évek: Kelet-Közép-Európa történelmi fejlődése kutatások	A törésvonalak aktualizálása Kelet-Közép-Európára, történelmi szemléletű újraértékelés.	Toole, 2007; Capoccia–Ziblatt, 2010.
2. Párt-fejlődés	A/ 1960-as évek: összehasonlító pártkutatások kezdete	Pártok kialakulása Európában, parlamenti és parlamenten kívüli pártok, pártok és választók, makrotörténeti szemlélet	Rokkan, 1968. Lipset–Rokkan, 1967. LaPalombara–Weiner, 1966.
	1980-as, 1990-as évek – napjaink	Párváltozások: continuity and change, választások összehasonlító elemzése, pártstratégiák, ideológiák változása.	Wolinetz, 1991.; Katz–Mair, 1995/2001; Daalder–Mair eds, 1983; Wolinetz ed, 1988; Bartolini–Mair, 1990; Holt, 1992; Broughton–Donovan eds., 1999; Campbell, 2006; Gunther et al, 2002; Bardi–Bartolini–Trechsel, 2014/a és 2014/b; Caramani, 2005.

KONKLÚZIÓ

A fenti tanulmányban az 1960-as években mainstreamnek tekinthető kutatási irányzat, a politikai fejlődés (és speciális ágazataként a pártfejlődés) diszciplína kialakulását és későbbi fejlődésének néhány releváns vonását tekintettem át. Abból indultam ki, hogy ez az irányzat a saját korában azért válhatott mainstreammé, mert nagyon jól ötvözte magába a korszak erős történeti érdeklődését. Azt is megállapítottam, hogy ha – egy más aspektusból – a liberális demokrácia felől közelítjük ezen irányzatot, akkor abban a demokratikus elem a hangsúlyosabb a liberális rovására.

A dolgozat jelzi azt is, hogy ezzel a felfogással szemben kezdettől létezik egy másik is, amely azután az 1980-as évek közepén válik győztes paradigmává, s ez a tranzitológia. E paradigma egyfelől már (a demokráciával bizonyos értelemben szemben) a liberalizmus értékvilágát érvényesíti, továbbá csekélyebb a történeti érdeklődése és sokkal erőteljesebben jelen-függő, mint elődje. A dolgozat azonban csak utal erre a vitára, részleteiben azt nem elemzi. Mindez nem jelenti azt, hogy a vita elemzése nem lenne szükséges és tanulságos.

Amit viszont igyekeztem elemezni és bemutatni, az a politikai fejlődés és a pártfejlődés korai irodalma, illetve mindkét irányzat későbbi bővülése és változása.

Arra jutottam, hogy a politikai fejlődés irányzatán belül három nagyobb korszak – s azon belül három különböző megközelítés – különíthető el, míg a pártfejlődésre vonatkozóan két különböző szakaszt különítettem el (ahogyan az a táblázatból is látható). Személy szerint örülök annak, hogy az elmúlt években mind a politikai, mind pedig a pártfejlődés kutatásában újra megerősödni látszanak azok a megközelítések, amelyek fontosnak tekintik témájuk történelmi kontextusát.

A dolgozat nem titkolt célja volt az is, hogy ráirányítsam a figyelmet a politikatudományon belüli folyamatos viták jelentőségére, illetve arra: nem biztos, hogy egy korábbi vezető paradigma véglegesen eltűnik a színről, amikor tudományos riválisa a helyébe lép. 1990 után sokáig úgy tűnt, hogy az akkor győztes – és erősen a jelen folyamatira koncentráló – tranzitológiai paradigma *végleg* kiszorítja elődjét, a politikai fejlődés különböző elméleteit. Mégsem ez történt. Részben búvópatakként, részben nagyon is markánsan a visszaszorulás idején is megmaradtak a korábbi elméletek. A fenti tanulmány ezeket próbálta összerendezni, egyúttal rámutatva: a politikai fejlődés és a pártfejlődés kutatása mostanában új impulzusokkal bővült, de már pusztán az is sok új szempontot adhat, ha a régi szövegeket újraolvassuk.

JEGYZETEK

- ¹ A két kategória Sheri Bermantól származik. Ő fogalmazza meg, hogy a prekondicionisták azok, akik szerint a társadalmak demokratikus átmenetéhez bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális (elő)feltételekre van szükség, míg az univerzalisták úgy vélik: a demokrácia létrejötte nem előfeltétel-függő, s univerzális módon létrehozható a világ különböző pontjain. Lásd: Berman, 2007: 28–29. Lásd még ehhez: Kitschelt, 1992; Husz, 1997.
- ² A rengeteg anyag közül ezúttal csak Capoccia és Ziblatt alapvető dolgozatát említem meg: Capoccia–Ziblatt, 2010.
- ³ A demokratizálási hullámok vizsgálata nem tartozik szorosan a tanulmány körébe. Röviden annyit, hogy – követve Huntington periodizálását – a 2. hullám a II. világháború utáni demokratizálást jelenti, döntően Németországot és a kisebb nyugat-európai országokat. Vö.: Huntington, 1991.
- ⁴ Másképpen úgy is mondhatnánk: csak az előfeltételekre építkezve lehet a demokratizálást megindítani. Lipset (1959) például ennek a megközelítésnek az egyik legbefolyásosabb képviselője.
- ⁵ Ez utóbbi szellemében indulnak meg Rokkan kisállam-kutatásai is, amelyekből később nagy nemzetközi projektek és folyóiratok és politikatudományi szervezetek születnek. Egyébként a „developmental” kutatási irányzat szinte minden fontos kutatási területet áthatja. A neves külpolitikai stratégia, Kenneth Waltz a komoly fejlődési különbségeket mutató országok egymás mellettségének stabilitását hangsúlyozza (Waltz, 1964), de a fejlődés-elmélet áthatja az oktatás- és neveléspolitikát is. Lásd például a Comparative Education Review című folyóirat 60-as évek első felében megjelenő számait. Különösen: Adams, 1965; Sanders, 1969. Ugyancsak gyakori kutatási téma az értelmiségiek és a politikai fejlődés viszonyának vizsgálata. Lásd például: Shils, 1960. Különösen 273–277.
- ⁶ A politikai fejlődés és a politikai integráció témája a 60-as évek egyik slágertémája. Lásd erről: Weiner, 1965. Weiner írása az *Annals of the Academy of Political and Social Science* témáról szóló tematikus számában jelent meg. Lásd még Michael Mann alaplát: Mann, 1970.
- ⁷ Tíz megközelítésmódot különít el: 1. A politikai fejlődés, mint a gazdasági fejlődés előfeltétele; 2. Mint az ipari társadalmak jellegzetessége; 3. Mint politikai modernizáció; 4. Mint nemzetállami működés; 5. Mint közigazgatási-adminisztratív fejlődés; 6. Mint tömegmobilizáció és participáció; 7. Mint demokrácia-építés; 8. Mint stabilitás és fegyelmezett változás; 9. Mint mobilizáció és hatalom; 10. Mint egy aspektusa a multidimenzióális társadalmi változásfolyamatnak. Lásd, Pye, 1965: 1–12.
- ⁸ Lásd erről a hibrid (deficit stb.) rendszerek hatalmas irodalmát.
- ⁹ S e miatt nagyon sok kritika is illette az irányzatot.
- ¹⁰ „Azoknak, akiket az APD lenyűgöz, mégsem tud segíteni, igaz legalább felkelti az érdeklődést”. Lásd Gerring, 2003: 82.
- ¹¹ Julian Zelizer: Stephen Skowronek’s Building a New American State and the Origins of American Political Development. *Social Science History*, 2003, Fall, 425–441.
- ¹² Például Bense, 1990; Smith, 1997; Shefter, 1994; Pierson–Skocpol, 2007.
- ¹³ Az ADP változáselmélete itt igen közel kerül Norbert Elias felfogásához: lásd: Elias, 2004: 21.
- ¹⁴ Lásd például: Acemoglu–Robinson, 2001 és uő, 2013.

- ¹⁵ A jelenre vonatkozóan és Afrika vonatkozásában a makrointézmények erősségéről és a mikrointézmények gyengeségéről Mangcu, 2012. A jövőt illetően lásd a folyóirat: *New Institutions for Development* c. tematikus számát, 2010. March.
- ¹⁶ Lipset–Rokkan, 1967; Rokkan, 1968; LaPalombara–Weiner (eds), 1966, LaPalombara, 2007.
- ¹⁷ Az életmű legfontosabb teoretikus felfedezéseiről lásd Flora (1999). A történeti szociológiai módszerről: Kommisrud, 2009. Az életpálya legfontosabb állomásairól lásd: Daalder, 1979.
- ¹⁸ Az intézményben olyan korszakos nevek szerepelnek, mint Richard Rose, Robert Dahl, Val Lorwin és mások.
- ¹⁹ A két háború közötti időszakra vonatkozó hipotézisek „igen” – „nem” (melyik hipotézis teljesült, melyik nem) adatait lásd az 554., illetve az 556–557. oldalon. Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy „A pártfejlődés történeti modellje gyakrabban vall kudarcot, mint amennyiszer teljesül.” Toole, 2007: 557.
- ²⁰ A kis országok – köztük Hollandia – politikai és pártrendszerének kutatása ebben az időszakban már (éppen Daalder, de még inkább Lijphart révén) megindult, s már tisztában voltak a konszociációs demokrácia vagy a pillarizáció fogalmával.
- ²¹ Lásd például: Wolinetz, 1991; Katz–Mair, 1995/2001.
- ²² Csak néhány monografikus példa: Daalder–Mair eds, 1983; Wolinetz ed, 1988; Bartolini–Mair, 1990; Holt, 1992; Broughton–Donovan eds, 1999; Mair, 1997; Campbell, 2006; Gunther et al, 2002.
- ²³ Ebben a pártrendszer problémáiról szóló tanulmányban Mair mindezt a brit Munkáspárt példáján veti fel. Hiszen azt állapítja meg, hogy a Labour nyilvánvalóan más a 80-as évek végén, mint 1945 után volt. De pontosan azért, hogy a két időpont közötti változás mibenlétét megértse, veti fel azt, hogy kritériumrendszert kellene kidolgozni.
- ²⁴ Az egyik szerző, Katz az 1995-ös cikk után 5 évvel már a poszt-kartellpártokról értekezik, ketten együtt pedig a 2009-es „újraértékelő” cikkben felvetik azt is, hogy a jövőben lehet-e még pártrendszeréről beszélni. Dilemmatikus felvetésük, hogy a jövőben jóval komolyabban kell koncentrálni a „pártok, mint networkok szerveződési elv” vizsgálatára. Katz–Mair, 2009: 762.
- ²⁵ Lásd a – Körösenyi András által kezdeményezett – vitát a Századvég című folyóirat 2001-es évfolyamában.
- ²⁶ Itt külön is köszönöm anonim referensem pontosító észrevételét. Lásd még a témához Peter Mair híres tanulmányát: *The Limited Impact of Europe on National Party Systems*. Mair, 2000: 27–51.
- ²⁷ A táblázatban nem szerepel minden, a dolgozatban megemlített szerző és mű, néhány olyan vizsgálat is, amely a szövegben nem került tárgyalásra. Az irodalom természetesen lényegesen szélesebb, mint amennyi az adott keretek között elfért.

IRODALOM

Acemoglu, Daron–Robinson, James A. (2001): *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation*. *American Economic Review*, December, 1369–1401.

- Acemoglu, Daron–Robinson, Michael (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Könyvek.
- Adams, Don (1965): The Study of Education and Social Development. *Comparative Education Review*, October, 258–269.
- Almond, Gabriel et. al. (1955): A Suggested Research Strategy in Western European Government and Politics. *American Political Science Review*, December, 1042–1049.
- Bardi, Luciano–Bartolini, Stefano–Trechsel, Alexander: (2014/a): Party Adaptation and Change and the Crisis of Democracy. *Party Politics*, 2, 151–159.
- Bardi, Luciano–Bartolini, Stefano–Trechsel, Alexander (2014/b): Responsive and Responsible? The Role of Parties in Twenty-First Century Politics. *West European Politics*, 2, 235–252.
- Bartolini, Stefano–Mair, Peter (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates: 1885–1985*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Bartolini, Stefano–Mair, Peter (2003): Kihívás a pártokkal szemben a régi és az új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 2., 157–174.
- Bensel, Richard (1990): *Yankee Leviathan: The Origins of Central State Authority in America, 1859–1877*. Cambridge University Press.
- Berman, Sheri (2007): How Democracies Emerge? Lessons from Europe. *Journal of Democracy*, January, 28–41.
- Boix, Carles–Miller, Michael–Rosato, Sebastian (2013): A Complete Data Set of Political Regimes, 1800–2007. *Comparative Political Studies*, December, 1523–1554.
- Broughton, David–Donovan, Mark (eds.) (1999): *Changing Party Systems in Western Europe*. London–New York, Pinter.
- Campbell, James, E. (2006): *Party Systems and Realignments in the United States, 1868–2004*. Social Science History, Fall, 359–386.
- Capoccia, Giovanni–Ziblatt, Daniel (2010): The Historical Turn in Democratization Studies: A New Research Agenda for Europe and Beyond. *Comparative Political Studies*, September, 931–968.
- Caramani, Daniele–Hug, Simon (1998): The literature on European parties and party systems since 1945: a quantitative analysis. *European Journal of Political Research*. June, 497–524.
- Caramani, Daniele (2005): The Formation of National Party Systems in Europe: A Comparative-Historical Analysis. *Scandinavian Political Studies*. 4., 295–322.
- Cutright, Phillips (1963): National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review*, April, 253–264.
- Daalder, Hans–Mair, Peter eds, (1983): *Western European Party Systems: Continuity and Change*. Sage Books.
- Daalder, Hans (1966): Parties, Elites and Political Developments in Western Europe. In: LaPalombara–Wiener (eds): *Political Parties and Political Development*. Princeton University Press.
- Daalder, Hans (1979): Daalder, Hans (1979): Stein Rokkan 1921–1979: A Memoir. *European Journal of Political Research*, July, 337–355.
- Dalton, Russell J.–McAllister, Ian (2007): Political Parties and Political development. A New Perspective. *Party Politics*, 2., 139–140.
- Dennon (1969): Political Science and Political development. *Science and Society*, 3., 285–298.

- Diamant, Alfred (1959): Is There a Non-Western Political Process? Comments on Lucian W. Pye's „The Non-Western Political Process”. *Journal of Politics*, February, 123–127.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó.
- Flora, Peter (1999): *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*. Oxford University Press.
- Friedrich, Carl (1968): *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*. (4th edn.) Waltham, Blaisdell.
- G. Márkus György (1997): A törésvonalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben: Magyarország példája. *Politikatudományi szemle*, 1., 42–54.
- Gerring, John (2003): *APD from a Methodological Point of View Studies in American Political Development*. Spring, 82–102.
- Gunther, Richard et al. (2002): *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*. Oxford University Press.
- Holt, Michael, F (1992): *Political Parties and American Political Development: From the Age of Jackson to the Age of Lincoln*. Baton Rouge, Louisiana State University Press.
- Hopkins, Raymond F. (1969): Aggregate Data and the Study of Political Development. *The Journal of Politics*, February, 71–94.
- Huntington, Samuel P. (1965): Political Development and Political Decay. *World Politics*, April, 386–430.
- Husz Dóra (1997): Elit-játszmák: A posztkommunista elit kialakulása. *Politikatudományi Szemle*, 3., 71–104.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Johancsik János–Fricz Tamás (1997): Pártok és választópolgárok kapcsolattartása. *Politikatudományi Szemle*, 4., 59–88.
- Katz, Richard S.–Mair, Peter (2009): A Cartel Party Thesis: A Revisited. *Perspectives on Politics*. December, 753–766.
- Katz, S. Richard–Mair, Peter: A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi szemle*, 3., 131–156.
- Kesselman, Mark (1973): Order or Movement? The Literature of Political Development as Ideology. *World Politics*, October, 139–164.
- Kircheimer, Otto (1966): The Transformation of the European Party Systems. In: LaPalombara–Wiener (eds.): *Political Parties and Political development*. Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert (1992): Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations? *American Political Science Review*, December, 1028–1034.
- Kommisrud, Arne (2009): *Historical sociology: a Rokkanian approach to Eastern European development*. Lexington Books.
- Körösényi András (1996): Nomenklatura és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. *Századvég*, 1., 67–93.
- LaPalombara, Joseph–Weiner, Myron (1966): *Political Parties and Political Development*. Princeton, Princeton University Press.

- LaPalombara, Joseph (2007): Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later. *Party Politics*, March, 141–154.
- Lijphart, Arent (1971): Cultural Diversity and Theories of Political Integration. *Canadian Journal of Political Science*, March, 1–14.
- Lipset, Seymour Martin (1959): Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, March, 69–105.
- Lipset, Seymour Martin–Rokkan, Stein (1967): *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Toronto, The Free Press.
- Mair, Peter–Katz, Richard S. (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1., 5–28.
- Mair, Peter (1989): The Problem of Party System Change. *Journal of Theoretical Politics*, 3., 251–276.
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford University Press.
- Mair, Peter (2000): The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics*, 4., 27–51.
- Mann, Michael (1970): The Social Cohesion of Liberal Democracy. *American Sociological Review*, June, 423–439.
- Orren, Karen–Skowronek, Stephen (2004): *The Search for American Political Development*. New York, Cambridge University Press.
- Piersol, Paul–Skocpol, Theda (2007): *The Transformation of American Politics: Activist Government and the Rise of Conservatism*. Princeton University Press.
- Pye, Lucien (1958): The Non-Western Political Process. *Journal of Politics*, Augustus, 468–486.
- Pye, Lucien (1965): The Concept of Political Development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. March, 1–13.
- Rokkan, Stein (1968): Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. *Comparative Studies in Society and History*, January, 173–210.
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi szemle*, 4., 121–144.
- Rustow, Dankwart, A. (1957): New Horizons for Comparative Politics. *World Politics*, July, 530–549.
- Sanders, Donald P. (1969): Toward a Theory of Educational Development. *Comparative Education Review*, October, 276–293.
- Shefter, Martin (1994): *Political Parties and the State: The American Historical Experience*. Princeton, Princeton University Press.
- Shils, Edward (1960): Political Development in the New States. *Comparative Studies in Society and History*, Apr., 265–292.
- Skowronek, Stephen (1982): *Building a New American State: The Expansion of National Administrative Capacities, 1877–1920*. Cambridge University Press.
- Smith, Rogers, M. (1997): *Civil Ideals: Conflicting Visions of Citizenship in US History*. New Haven, Yale University Press.
- Toole, James (2007): The Historical Foundations of Party Politics in Post-Communist East Central Europe. *Europe-Asia Studies*, June, 541–566.
- Waltz, Kenneth (1964): The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, Summer, 881–909.

- Wiener, Myron (1965): Political Integration and Political Development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1., 52–64.
- Wolinetz, Steven, B. (1991): Party System Change: The Catch-All Thesis Revisited. *West European Politics*, 1., 113–128.
- Wolinetz, Steven, B. (ed.) (1988): *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London, Routledge.
- Xolela Mangcu (2012): Rethinking Africa's Political Economy: An institutionalist perspective on South Africa. *Development*, 4., 477–483.
- Zelizer, Julien (2003): Stephen Skowronek's *Building a New American State* and the Origins of American Political Development. *Social Science History*, 3., 425–441.